

5.- PAISATGE ACTUAL

5.- PAISATGE ACTUAL

Als Pirineus allò que ha permès el manteniment de la vida humana ha estat la diversitat d'usos; per això, les estratègies d'ocupació s'han basat en la multiplicitat d'activitats en llocs ben diferenciats espacialment. D'aquesta forma, les poblacions tradicionals han tractat d'ocupar tant d'espai com ha estat possible per tal de tenir al màxim de recursos a l'abast de forma diferenciada al llarg de l'any. Així doncs, que una població orienti la seva activitat principal cap a la ramaderia farà que es desenvolupin un conjunt d'elements vinculats amb aquesta pràctica: camins ramaders, zones de cabanes, pastures, etc., que seran diferents d'altres estructures que no haurien existit si en comptes de ramaderia s'haguessin destinat els esforços a l'explotació forestal. I, evidentment, aquesta és una qüestió no únicament ambiental.

Dit això, és evident que pràcticament a tot el Pirineu, tradicionalment, s'hi han donat les mateixes activitats principals (agricultura, ramaderia i explotació forestal), pràctiques que s'han repartit ocupant tot l'espai, des dels fons de vall fins a les cotes més altes, però també és cert que l'aprofitament d'alguns recursos puntuals i algunes condicions climàtiques característiques han ajudat a configurar elements diferenciadors que han donat matisos importants al paisatge.

En aquest sentit cal dir que el paisatge pirinenc s'ha configurat a partir de la diversitat d'activitats però els grans canvis s'han donat en moments d'interacció intensa a causa de l'aprofitament específic d'alguns elements. Així, per exemple, l'aprofitament de l'energia hidroelèctrica, de la neu per a l'esquí o les pràctiques associades a l'aprofitament metal·lúrgic han significat grans moments d'especialització de l'espai geogràfic que han tingut una gran importància en la caracterització del paisatge actual.

Aquestes generalitats pel que fa a la configuració de l'espai geogràfic han de matisar-se necessàriament a l'hora d'establir les particularitats concretes de cada vall. No tots els tipus de ramaderia són iguals, ni tenen el mateix significat a l'hora d'explicar la configuració de l'espai. I aquest és un fet que també passa amb l'explotació forestal i l'agricultura. No hi haurà el mateix paisatge si es conreen cereals que si es planta herba i es dalla, ni tampoc serà el mateix si les tallades d'arbres es fan a mata rasa o de manera seleccionada, afavorint determinades espècies en detriment d'altres. A la transformació natural caldrà sumar-hi sempre l'element clau configurador de qualsevol paisatge: l'empremta humana. Fins ara, la influència humana en el paisatge sempre s'havia regit per un ordre de magnituds que dictava la lògica més absoluta basada en el fet que el rendiment que resulti de l'acció no ha de ser superior al de l'esforç. I és tenint en compte aquest principi que s'explica la major part del paisatge actual, malgrat que a finals del segle XX i principis del segle XXI potser no s'hagi complert de forma estricta.

Pel que fa a la disposició dels assentaments urbans, en el paisatge actual de l'Alt Pirineu i Aran es poden distingir els compactes i els dispersos. Entre els compactes, que no tenen per què anar associats a usos i que destaquen senzillament per l'atapeïment de la seva estructura, es pot destacar Guils de

Cerdanya, Isona, Gavet de la Conca, Fígols, Salàs de Pallars, bona part de les poblacions de la vall Ferrera i les poblacions compreses entre Ribera de Cardós i Lladorre i una bona majoria de l'eix d'Isil, sense oblidar alguns nuclis com Cardet, Còll o Llesp. També cal mencionar els nuclis de mig vessant envoltats de prats i que recullen la tradició ramadera de l'àmbit d'estudi i on destaquen Bausen o els voltants de Vilamòs a la Val d'Aran, l'entorn d'Esterrí de Cardós, Bonestarre o Farrera al Pallars, parts de la Vall de Boí, Pobellà, Gerri de la Sal, els vessants de les Valls de Castellbò o entre Ortedó i Vilanova de Benat, Ansovell i Cava o Meranges.

Figura 5.1. La petita vall d'Esterrí de Cardós gaudeix d'un dels paisatges més variats i rics de la unitat, amb un mosaic agroforestal de gran bellesa i estètica que denota encara un aprofitament ramader i forestal rendible i amb uns nuclis compactes

En els fons de vall els assentaments compactes s'associen a patrons d'agricultura hortícola, com per exemple els de Gavet de la Conca, Talarn, la Pobla de Segur o la Seu d'Urgell, poblacions amb les condicions d'irrigació, extensió i massa crítica favorables. Lògicament, els fruiters de secà es troben localitzats a la principal zona agrícola d'aquestes característiques que hi ha a l'àmbit d'estudi, la Conca de Tremp, i malgrat que formen un patró aquest és gairebé exclusiu d'aquest territori.

Els poblaments compactes són els predominants a l'àmbit d'estudi, ja que l'estalvi de recursos (energia per l'escalfament, sòl apte per al conreu i consum d'aigua) durant molt temps era obligat per a l'establiment humà. No obstant això, allà on les condicions ambientals ho permetien i l'aprofitament de l'espai així ho recomanava, l'assentament és dispers, és a dir, nuclis o grups de cases no gaire grans repartits en un sector de territori més o menys extens. La plana cerdana destaca per aquest fet a tots dos marges del riu Segre, amb un saltejat de nuclis repartits aquí i allà que antigament es miraven de repartir l'espai i ocupar poc territori fèrtil. Destaca la zona al voltant de Prats, Urús, Das i Alp a la Cerdanya, els voltants de la Seu d'Urgell, amb Alàs i Banat, o Aravell i zones com Montan de Tost, Gramós o Nabiners. A tocar del Segre també hi ha els voltants de Fígols i Organyà o la zona de Tragó, Nuncarga Aguilar, a prop d'Oliana. A la conca de la Noguera Pallaresa destaquen alguns conjunts situats al voltant de Sort o la Coma de Burg, al nord, i al voltant de Tremp, al sud. Mentre que a la Noguera Ribagorçana i a l'interior de La Terreta sobresurt la zona al voltant de Castissent, Tercui, Espills i Escarlà.

Figura 5.2. Poblament dispers a la Rodalia d'Oliana

Aquest poblament dispers sovint s'ha trobat envoltat de prats i estretament vinculat a l'activitat agrícola i ramadera. En aquest sentit, entre l'eix de la Noguera Ribagorçana (a l'alçada del Pont de Suert) i el de la Noguera Pallaresa (a l'alçada de Gerri de la Sal) s'estén un ampli sector amb aquest tipus de poblament, en què destaquen Montiberri, Peranera, Castellars, Corroncui, Naens, Burguet i Ancs, fenomen que també es pot trobar entre Cava, el Querforadat, Estana i al voltant de Lles, a la Cerdanya.

A continuació s'analitza com s'organitzen els fons de les valls, les solanes i les corresponents obagues i les parts culminals on es localitzen els cims i les carenes.

5.1.- Els paisatges dels cims i les carenes

Des d'un punt de vista geosistèmic, és a dir, de les fonts naturals, el paisatge actual de les zones altes es caracteritza per la presència destacada de dos elements clau: les roques i l'aigua. El rocam i la seva estructura geològica són els principals factors de la morfologia i l'aigua que, en forma de neu o líquida, omple les zones lacustres pròpies d'aquests indrets, donen a aquest espai un caràcter excepcional i únic. És en aquest espai on les formes del modelat vigorós tenen una presència destacada i dibuixen unes formes i perfils abruptes, resultat de diferents orogènies, que contrasten amb zones més planes i arrodonides producte de l'erosió. És el Pirineu de les altituds màximes i dels cims de granit i pissarra.

Des d'un punt de vista estructural costa trobar en el Pirineu indrets no afectats per cap de les orogènies alpines. Els plegaments caracteritzen aquestes muntanyes i això fa que les capes dels diferents materials puguin aparèixer verticalitzades, però també amb capbussaments diferents configurant els típics relleus en forma de valls que tanta importància tenen en les relacions de tota mena de sistemes. Els materials durs i els tous s'alternen i poden formar característics relleus en graderia a la Conca de Tremp i costals a la Serra del Cadí. Tot i que normalment el que abunda

Figura 5.3. Imatge hivernal de l'estany de Besiberri i la cresta homònima

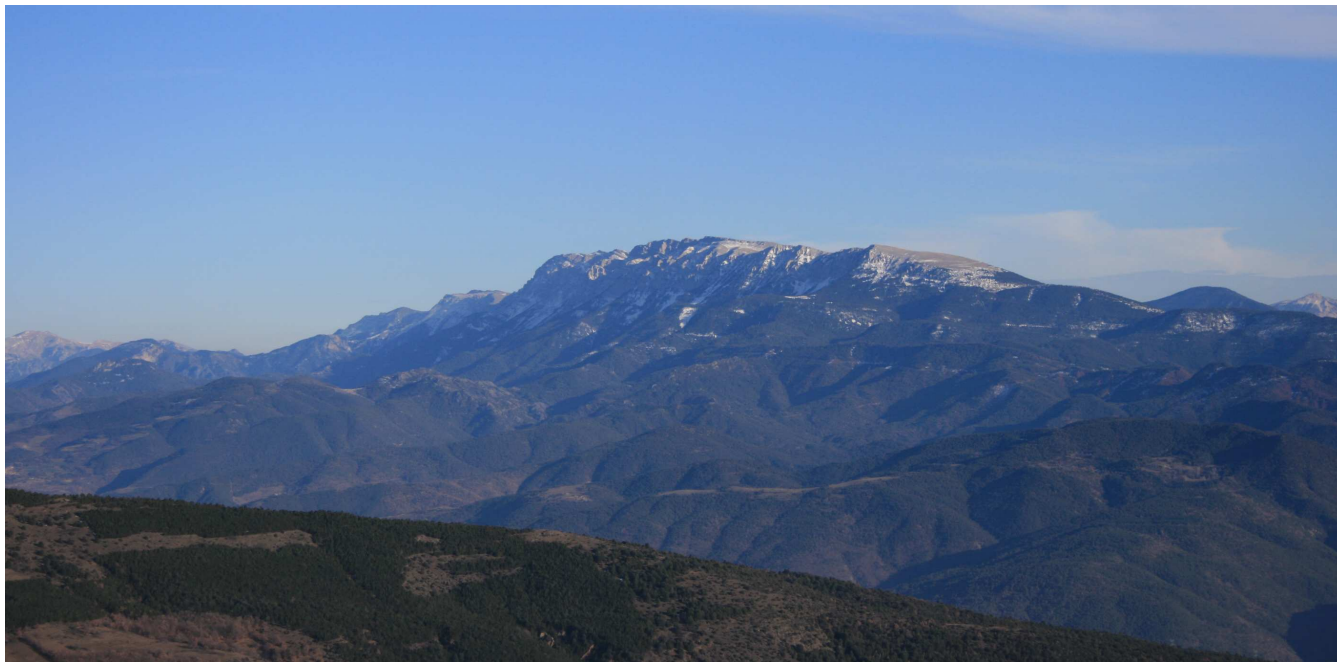

Figura 5.4. L'escarpament vessant nord de la serra del Cadí

més són les carenes i crestes i les depressions conseqüència dels diferents plegaments. Els materials durs com les calcàries, els gresos o el granit, constitueixen i singularitzen els nivells més elevats. El relleu pirinenc presenta una estructura de descens progressiu des de la part més axial, amb cims que superen o s'aproximen als 3.000 metres, fins a les planes subpirinenques.

Malgrat el predomini de les formes estructurals, la seva enèrgica fisonomia ha estat modelada i maquillada per l'erosió. Producte d'això es poden distingir diferents morfologies, que van des de les formes aplanades d'alguns cims com el Puigpedrós a la vall del Segre, fins al modelat glacial molt més significatiu i omnipresent en aquestes parts elevades, perquè és en aquest espai on l'acció del glaç ha originat un relleu accidentat (crestes dentades, agulles, espadats, etc.). Cada tipus de roca ha estat sotmesa a un modelatge diferent i, per tant, es distingeixen clarament les agulles granítiques esculpides pel glaç com els Encantats o el Besiberri, de les pissarres retallades de la Pica d'Estats o el Monteixo.

El que contrasta millor amb l'altitud dels cims i les seves arestes són els circs glacials, que constitueixen grans espais relativament circulars, força aplanats i envoltats de parets verticals per on salta l'aigua que sovint s'allotja a les fondalades d'aquests circs, allà on el glaç ha excavat petites depressions lacustres que permeten la presència de llacs. De fet, els llacs de muntanya són un dels principals atractius d'aquest espai que s'estén per una franja preferent d'entre 2.000 i 2.500 metres d'altitud. En aquest sentit val la pena destacar la zona del Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici, amb més d'un centenar de llacs de dimensions diverses. A la fitxa d'aquesta unitat es parla de manera més extensa del **sistema natural** d'aquest espai, incidint especialment en les seves retallades crestes granítiques, com la del Besiberri i de Fonguera, les canals d'allaus, els circs lacustres, com els de Colomers i Saboredó, i els tucs més prominents, com el Besiberri nord, el

Montardo, el Peguera, la Punta Alta, el Gran Tuc de Colomers, l'enforcadura dels Encantats i les agulles granítiques d'Amitges.

En aquests indrets, la neu i el fred, persistents durant molts mesos, fan que la vegetació tingui un període vegetatiu molt curt i per aquesta raó hi dominen els prats alpins rasos i les gespes. Al seu costat, quan les condicions fan que hi hagi afloraments rocosos, domina la vegetació rupícola. És l'espai dels grans paisatges rasos i rocams. Són indrets on la temperatura mitjana dels mesos d'hivern està per sota dels 0°C, mentre que durant l'estiu es pot situar de mitjana entre els 5° i 10°C. La precipitació pot superar fàcilment els 1.800-2.000 mm anuals.

Des d'un punt de vista socioeconòmic, aquest espai geogràfic que pot semblar isolat i aïllat de les pràctiques humanes ha tingut un gran pes en la gestió dels recursos naturals dels Pirineus i ha donat lloc a diferents processos d'especialització. L'altitud determina la presència de la neu i la neu la de l'aigua, la qual cosa permet que sigui una zona molt ben irrigada apta per al creixement de l'herba i fàcilment convertible en pastures. Això si el pendent permet un bon terraplenament de l'espai i evitant les zones més escarpades, sovint plenes de tarteres. Es tracta d'un territori que no és apte per a l'activitat agrícola. Per això, en l'actualitat és el resultat de diferents activitats que l'han mantingut i gestionat fins als nostres dies i que han deixat enrere aquesta tradicional ramaderia, que abans era molt més intensa i ara en molts llocs és purament testimonial o inexistent.

Figura 5.5. Els prats i boscos del vessant septentrional de la Tosa d'Alp, per on s'estenen les pistes d'esquí de Masella

La presència de llacs ha fet que al llarg del segle XX una important indústria hidroelèctrica trobés en aquests indrets un excel·lent camp de proves per a desenvolupar una enginyeria basada en l'acumulació de l'aigua i la generació de salts artificials per generar energia hidroelèctrica. D'aquesta manera, en l'actualitat hi ha diversos complexos hidroelèctrics que formen part del criptopaisatge pirinenc, amb diversos quilòmetres de galeries soterrades, com per exemple al capdamunt de la vall de Cardós, a la zona de Tavascan, amb salts de fins a 900 metres de desnivell per l'interior de la muntanya i canalitzacions de molts quilòmetres, tant per connectar els llacs com per generar energia per a les centrals hidroelèctriques, com la de Llavorsí, que forma part del mateix complex de la vall de Cardós. La vall Fosca, amb la central de Cabdella, o un gran conjunt a l'interior mateix del Parc Nacional serien d'altres exemples. En d'altres ocasions, les parets dels embassaments es fan ben visibles en forma de presa que obtura el curs natural del riu (per exemple la presa de Cavallers o el pantà de Sallente) o engrandeix antigues cubetes glacials augmentant-ne el nivell de l'aigua, tal i com passa en diferents embassaments en capçalera (cas de l'estany de la Colomina a la vall Fosca o de Certascan a la vall de Cardós).

Més recentment, la neu s'ha convertit en un recurs natural més i la pràctica de l'esquí i l'estesa d'infraestructures associades ocupen algunes d'aquestes parts més altes. En l'actualitat les pistes d'esquí busquen l'altitud perquè garanteix la presència de la neu, ja sigui perquè hi neva més o perquè el fred permet generar neu artificial a partir de diferents captacions d'aigua. Entre les més destacades per extensió hi ha les pistes d'esquí de la Val d'Aran (Baqueira-Beret) i la Cerdanya (la Molina-Masella) però també d'altres de menor envergadura, però no menys importants per al territori: Boí-Taüll, Super Espot, Portainé i Tavascan.

Les vistes panoràmiques des de d'alt dels punts culminants del Pirineu axial també formen part de l'imaginari col·lectiu de tot una ampli col·lectiu d'excursionistes. Per aquesta raó alguns dels miradors més emblemàtics de la llista d'aquest catàleg (veure capítol 8) es troben en llocs de difícil accés que no són a l'abast de tothom. En aquest sentit, els passos de roca i la verticalitat afegeixen sensacions que accentuen l'exercici de la contemplació sempre canviant segons com siguin les condicions ambientals (vent, fred, pluja, sol, etc.)

Per altra banda, moltes d'aquestes parts altes sovint són visibles des de molts llocs, o en cas que no ho siguin sí que són molt conegudes, cas per exemple dels referents visuals de les serres del Cadí, del Montsec i de Sant Gervàs, així com també els cims del Montsent de Pallars, el Puigpedrós, el Salòria i el Montardo, que configuren una especial relació territorial de gran significació. En aquest sentit, el paisatge actual dels espais més elevats del Pirineu català també és l'herència de la pràctica excursionista, amb una gran quantitat de cims emblemàtics i simbòlics que formen part de l'imaginari català. La pica d'Estats, amb 3.143 metres, és el cim més alt de Catalunya, i juntament amb d'altres com el Maubèrme, el Montardo, el Molières, el Besiberri-Comaloformo, el Montsent, el Peguera, el Mont-Roig, el Monteixo, el Salòria, la Torreta de l'Orri, la Tossa Plana de Lles, el Puigpedrós i la Tosa d'Alp, configuren un conjunt de localitzacions d'especial interès.

5.2.- Els paisatges de la vall: les solanes i les obagues

En totes les valls de l'àmbit d'estudi resulta fàcil, i és motiu de singularitat espacial, distingir aquells vessants orientats preferentment cap al sud d'aquells altres que ho estan cap al nord, és a dir, diferenciar les solanes de les obagues. Cadascun dels dos vessants té una personalitat pròpia i encara que, lògicament, formen part de la mateixa vall, les diferències són molt marcades com a conseqüència directa del clima i la natura del substrat que en determina el recobriment vegetal i sovint la freqüentació humana. En aquest sentit, la insolació té un paper determinant en la distinció entre el solell i l'obac i provoca diferències acusades entre l'estiu, quan el sol està alt i escalfa tota la vall, de l'hivern, quan l'angle d'incidència del sol és molt més baix i escalfa amb menys intensitat la part orientada al sud i pràcticament gens la part orientada al nord.

A més, l'orientació principal del relleu pirinenc és la mateixa que els eixos de plegament que van de l'est cap a l'oest i per aquesta raó les carenes i les depressions també s'alternen en aquest sentit, la qual cosa afavoreix les diferències d'insolació. Altrament, el plegament de l'estructura geològica permet una ràpida alternança entre materials durs (els propis dels cims) i materials tous, que donen pas a valls longitudinals més o menys amples segons el gruix de les argiles i les margues, i que l'erosió ha convertit en molts casos en fondalades pronunciades. Les valls de l'àmbit d'estudi tenen dos tipus d'orientacions: les principals i majoritàries són les grans valls d'erosió que tallen transversalment l'estructura de la serralada i, per tant, estan orientades preferentment a l'est i a l'oest, tal i com es pot observar a diversos trams de la Noguera Ribagorçana, de la Noguera Pallaresa i d'alguns del seus principals afluents i al tram del Segre a partir de la Seu d'Urgell. Tot i això, també hi ha valls longitudinals determinades per l'estructura entre crestes calcàries excavades en materials margosos paral·lels a l'eix axial principal, tal com passa, per exemple, entre la Conca de Tremp i la vall de la Noguera Ribagorçana, fet que provoca orientacions al nord i al sud. En qualsevol cas, sigui quina sigui l'orientació principal de les valls, les diferències entre una i altra banda es noten en tots els sentits.

Sovint la longitud de les valls implica que el gradient altitudinal sigui molt variable i això fa que una mateixa vall pugui tenir diversitat d'altures, de manera que el modelat de la part alta pot haver estat modificat per l'acció glacial mentre que a la part baixa hi predominen les formes suaus i allargades producte de l'erosió fluvial. A més, les valls transversals a l'eix pirinenc deixen enrere els materials granítics i pissarroso i s'obren pas cap al sud en direcció a la depressió de l'Ebre a través del Pirineu calcari, que en aquest àmbit coincideix bàsicament amb el Prepirineu, de tons clars, cingles ben perfilats i congostos estrets que alternen amb depressions margoses molt més amples i que s'aprofiten per als conreus. En aquest sentit la serralada del Cadí, amb un conjunt de capes inclinades lleugerament cap al sud i un flanc nord acinglerat, és el millor exemple de serralada calcària, com també ho són els tossals del Boumort. Igualment, les pudingues montserratines també dibuixen cingles abruptes, en aquest cas d'orientació sud, i pendent continuat.

Figura 5.6. Aspecte de l'aspre i sec vessant sud de la serra del Cadí des del cim del Cadinell

Per aquesta raó, a l'hora d'analitzar la coberta vegetal de les valls, cal tenir en compte el fenomen de zonació propi de les muntanyes prou altes però també la zonació que de forma continuada es dona des de les parts més altes de la vall a les parts més baixes a mesura que el curs del riu avança. A més, si a la diversitat de materials i de substrats hi afegim la dels pendents i hi sumem els condicionants climàtics, la vegetació es repartirà per un conjunt de dominis de caràcter propi en funció de l'altitud i l'orientació. Dit això, els ambients propis de les valls pirinenques poden anar des de la vegetació específica de la muntanya plujosa submediterrània, medioeuropea i atlàntica fins a l'alta muntanya subalpina i boreoalpina, amb un paper determinant de l'orientació al sol o a l'obac.

La vegetació permet distingir la muntanya mitjana en dos grans sectors: el de les rouredes i pinedes muntanyenques seques i el de les pinedes, rouredes i fagedes de tipus medioeuropeu o atlàntic, amb un llindar difícil de situar. En aquestes zones les precipitacions totals anuals oscil·len entre els 700-800 mm i els 900-1.000 mm, i les temperatures mitjanes anuals, entre els 8°-12°C. Una part molt important d'aquests boscos es troba en terrenys calcaris, tot i que a través de les fondalades dels principals cursos fluvials també arriba als ambients més silícics, cas de zones al voltant de La Terreta, La Conca de Tremp, Boumort i les valls baixes que encerclen el riu Segre.

Figura 5.7. Les rouredes i els alzinars de caràcter més mediterrani, juntament amb petits camps als voltants dels pobles, formen part del paisatge vegetal de la franja meridional de la Solana del Baridà

En els paisatges subalpins és possible distingir els boscos de coníferes o aciculifolis, concretament de pi negre i avet a les parts més altes i, per sota d'aquests boscos, pi roig, faig i rouredes humides, sempre que l'orientació sigui obaga. En canvi, al soler els boscos de pi negre donen pas a les pinedes de pi roig, que a la vegada donen lloc a les rouredes seques de roure martinenc i de fulla petita. En aquesta mateixa orientació, i més o menys per sota dels 1.000 metres, s'hi pot trobar el domini de l'alzinar muntanyenc. Tot i això, la intervenció humana i les característiques particulars (edàfiques, d'estrès hídric, etc.) poden provocar alteracions i la vegetació pot trobar-se en estadis de successió inicials i presentar un aspecte sense arbres, en el qual la roca sovint, té una presència destacada. En moltes de les solanes d'aquesta part dels Pirineus, sobretot allà on el relleu és més abrupte, no hi ha grans formacions arbòries, sinó espècies adaptades a la insolació, com els alzinars que penetren per les valls dels grans eixos fluvials d'aquest àmbit, al Pallars Sobirà a través de la Noguera Pallaresa, la Noguera de Tor o la Noguera de Cardós. Val a dir que l'efecte fogony que implica increments sobtats de la temperatura i descens de la humitat també és una característica particular de moltes d'aquestes valls i en condiciona la vegetació.

Durant molts segles, les societats, per a poder ocupar l'alta muntanya, han basat les seves estratègies en el fet que l'esforç per a l'aprofitament dels recursos naturals fos rendible. Per aquesta raó les estratègies han anat encaminades, per una banda, a la diversificació d'activitats i, per altra, a no hipotecar els terrenys més favorables per a l'agricultura. Als vessants de les valls, aquestes regles tenen un significat encara més especial, ja que solanes i obagues tenen diferents hores d'insolació i això determina els períodes vegetatius dels productes agrícoles. Per aquesta raó, a les solanes no és possible trobar antigues zones de conreus per damunt dels 1.800-1.900 metres de mitjana i a les obagues a l'entorn dels 1.600 metres com a màxim.

Fruit d'aquesta lògica, en l'actualitat trobem molts més pobles a les solanes de les valls i a més altitud que no pas a les obagues. I és molt més fàcil identificar restes de murs de pedra seca i antics camps de conreu abandonats en orientació sud que no pas al nord. Aquests nuclis acostumen a ser molt agrupats i sovint destaquen per la localització encimbellada o a raser d'algun abric en forma de roca, com passa a bona part dels pobles de la Solana del Baridà i a la majoria de nuclis de les unitats prepirinenques en general.

Figura 5.8. L'encimbellat nucli d'Aristot, al sector de la unitat del Cadí situat a la solana del Segre

Val la pena fer la distinció entre els pobles que es troben a les parts altes de les valls, de clara vocació ramadera, d'aquells altres que tenen un caràcter molt més agrícola i forestal. Els primers estan situats en llocs de pas cap a pastures d'estiu i, per tant, les infraestructures que acompanyen els nuclis de població estan pensades per l'ocupació esglaonada del territori cap a l'alta muntanya. Per aquesta raó en l'actualitat es localitzen zones de bordes en indrets que poden semblar força inaccessibles però que tenien una lògica d'establiment basada en l'ocupació temporal els mesos d'estiu i l'aprofitament de l'herba per al consum del bestiar o petits conreus de temporada. En canvi, els pobles de les valls que es troben més allunyats de les parts altes tenen una lògica molt més agrícola i forestal que no pas ramadera. Malgrat que també poden tenir zones de bordes properes, aquestes servien molt més per emmagatzemar els productes agrícoles i les eines que no pas el menjar pel bestiar. Tot i que per damunt de tot, els diferents nuclis de població, sobretot aquells que es troben a l'interior del territori de l'Alt Pirineu i Aran, basaven les seves estratègies en la diversitat i l'accés als recursos naturals disponibles.

En l'actualitat, molts d'aquests nuclis s'han restaurat seguint un model rústic que afavoreix la presència de roca vista en les façanes i pissarra a la teulada, sobretot a la Val d'Aran, l'Alta Ribagorça, el Pallars Sobirà i alguns petits sectors de l'Alt Urgell i la Cerdanya. En la resta del territori la teula n'és l'element més destacat i també s'ha combinat amb la pedra vista. En general amb el pas del temps en aquests pobles s'ha imposat una política de sensibilitat vers el patrimoni i això, juntament amb el fet que el sector primari hi ha quedat com a testimonial i en moltes ocasions complementari d'altres activitats, no ha provocat grans creixements. Tot i que es poden distingir aquelles poblacions relacionades amb el turisme des de fa més temps, sobretot la pràctica de l'esquí, que han vist com els serveis hotelers i de restauració organitzaven l'espai i estructuraven la mobilitat dels voltants dels pobles afavorint les visites temporals de la gent. Es trobaria en aquest conjunt de nuclis de Baqueira-Beret, Boí-Taüll o la Molina i la Masella. Sempre en relació amb l'esquí, en aquestes poblacions s'hi poden haver donat processos d'ascens de la urbanització que han densificat antigues zones de bordes en espais plans, ja sigui per instal·lar infraestructures (un bon exemple és Baqueira-Beret a partir de la cota 1.900 m) o urbanitzar directament, com passa al Pla de l'Ermida a Taüll o a les estacions de la Cerdanya.

De totes maneres, la majoria de pobles de mig vessant, en moltes ocasions al final de la vall, han sobreviscut la caiguda del sector primari, no per la presència de l'esquí sinó perquè s'ha mantingut certa pràctica ramadera. En aquest sentit, la feina de les cooperatives al voltant de La Seu d'Urgell hi té molt a dir. En aquests llocs es conserva la tipologia clàssica de població agrupada envoltada de pastures i cases que acullen residències secundàries de cap de setmana o períodes de vacances força integrades en l'espai urbà i que han ajudat a que els habitatges no es degradessin en excés.

A més, s'ha de tenir en compte un tret distintiu de bona part del territori, la propietat comunal. El sistema comunal basat en el control per part dels veïns de les terres, les pastures i els boscos, autèntica base del poder local i de les comunitats que durant molts anys han estat els autèntics

dissenyadors del paisatge actual. I és que l'ús del territori estava fortament condicionat per la base de la subsistència de les comunitats, que era l'agricultura de cereals. En canvi, la ramaderia permetia comerciar i, per tant, obtenir uns ingressos addicionals que es podien estalviar i contribuïen a l'enriquiment dels individus, si hi havia suficient marge. El resultat d'aquestes estratègies ha configurat un paisatge al voltant dels pobles amb terres de conreu fèrtils i individualitzades com a patrimoni de les cases, amb pocs arbres si no és en filera al voltant dels bancals i, més enllà d'aquests espais, les terres comunals en forma de boscos i vies de pas i camins d'accés, bé cap al fons de la vall, bé cap a les pastures. En l'actualitat aquest sistema, majoritàriament basat en la ramaderia, està en crisi i està donant peu a un seguit de dinàmiques d'abandonament que poden canviar l'entorn al voltant dels nuclis. A més, s'ha de tenir en compte que moltes residències estan sent ocupades per població que no és activa en la relació amb el medi natural i això afavoreix la forestació i l'emboscament d'antics entorns rurals, afectant la morfologia de les poblacions.

Figura 5.9. Mosaic agroforestal al voltant dels pobles de la vall del riu de Pallerols, amb Pallerols del Cantó i Cassovall

En alguns indrets puntuals, molt més en les obagues que en les solanes, les infraestructures relacionades amb el transport, ja sigui per a l'esquí en forma de remuntadors, telecadires o serveis d'accés per als esquiadors, o per la prevenció de les allaus (paraallaus), la distribució de l'energia

hidroelèctrica o les obres hidroelèctriques mateix (tubs d'aigua), formen part ben visible d'aquests paisatges de vessant, ja que, en tallar les masses forestals, són observables des de les principals vies de comunicació quan s'enlairen per saltar d'una vall a l'altra. En aquest sentit, les canonades de pressió a la Val d'Aran i a la cubeta d'Esterrí d'Àneu o els paraallaus del Pla de Beret i el Port de la Bonaigua en serien mostres exemplificadores.

Tant a les obagues com a les solanes, el paisatge es caracteritza per la percepció dels colors i les olors del bosc o, quan aquest no hi és present, la de les llenyoses i herbàcies que s'hi poden trobar. En els darrers seixanta anys la transformació dels conreus de secà per les herbàcies al voltant dels pobles ha fet que en l'actualitat el verd domini per damunt del groc. Un verd que és intens a la primavera i a l'estiu, quan el regadiu (sovint acompanyat del soroll dels aspersors) permet que hi hagi diferents dallades de l'herba. L'olor a herba molla i acabada de tallar forma part dels records sensorials de molts d'aquests pobles. Com també el soroll dels insectes que acompanyen els indrets on hi ha bestiar i que també es pot trobar en els boscos de coníferes, on el sol alt de l'estiu escalfa de valent. El verd dels pins i dels caducifolis en aquesta època de l'any és intens i relativament uniforme, fent-ne difícil la diferenciació des de lluny, amb un gradient de color poc acusat. A finals d'estiu i abans de la tardor entrada és l'època boletaire per excel·lència. Moment d'olorar les obagues i les pinedes joves fructíferes de fongs comestibles. Alguns d'ells al·lucinògens i probablement responsables d'algunes de les històries fantàstiques d'aquests indrets en les que es combinen fades, aigua i bosc. A mida que s'avança cap a la tardor, els prats al voltant dels pobles prenen uns colors torrats, esgrogueïts i marronosos que ja no perdran fins a la primavera següent. Sovint en combinació amb el blanc de la neu caiguda o les gebrades nocturnes, donant un aspecte de fredor. En aquest moment és quan els caducifolis destaquen més que les coníferes, els colors intensos (vermells, grocs, taronges, etc.) de les fulles a punt de caure sobresurten i dibuixen diferents clapes a l'interior del bosc verd o rodals aïllats, d'una vistositat extrema i reclam pels amants de la fotografia. A l'hivern, la neu fa acte de presència i dibuixa i perfila encara més els arbres (sobretot els avets i els pins) amb una estructura adaptada per resistir-ne el pes i no trencar-se.

5.3.- Els paisatges del fons de vall

L'aigua (el riu) és l'element estructurador dels paisatges dels fons de vall. Una aigua que obeeix al pendent i que en tot l'àmbit d'estudi, tret de les aigües que desguassen a la Garona que van cap a l'Atlàntic, porten les aigües a la depressió de l'Ebre i a través d'ella cap al Mediterrani a través del Segre, que recull les aigües de la Noguera Ribagorçana i la Noguera Pallaresa, cursos principals de l'àmbit d'estudi. Com tots els rius dels Pirineus centrals, aquests són llargs i generosos en cabal, ja que s'omplen amb les aportacions de les precipitacions en forma de neu i/o pluja de les capçaleres.

Des d'un punt de vista morfològic, la xarxa hidrogràfica no segueix l'estructura geològica d'est a oest, sinó que és perpendicular a aquesta direcció i, per tant, el tipus dominant de la vall és el transversal. Això significa que en els paisatges dels fons de vall actuals els rius han hagut de tallar

Figura 5.10. La cubeta d'Esterrri d'Àneu és un dels fons de vall d'origen glacial més característics de l'alt Pirineu

tant materials durs com tous. Com que les roques dures costen més de gastar que les roques toves el ritme és més lent i el llit del riu és abrupte i es formen passos estrets, com el congost de Tres Ponts al Segre, els de Terradets i Collegats a la Noguera Pallaresa o el de Mont-Rebei a la Noguera Ribagorçana. En canvi, allà on els materials són tous perquè han travessat faixes toves d'argiles o margues, les lleres s'eixamplen formant petites conques d'erosió o planes al·luvials, com la Conca de Tremp a la Noguera Pallaresa o els plans d'Organyà i Oliana al Segre. Aquestes depressions de morfologia suau faciliten els conreus de secà en àrees abançalades. En aquest sentit destaca la Conca de Tremp, en mig d'una regió força seca i amb una continentalitat acusada que provoca una vegetació rasa i escassa que sovint s'aixaragalla i forma *badlands* o zones d'erosió.

No totes les zones planes que es troben a banda i banda de congostos i passos complicats en el traçat dels rius tenen com a principal agent modelador el riu. Al Pirineu també hi ha zones planes i fons de vall amb el típic perfil transversal en forma de U i un perfil accidentat per la successió esglaonada de cubetes separades per llindars rocosos. La importància de les glaceres ha permès excavar grans cubetes que una vegada reblertes també han constituït grans planes de fons vall, tal

com passa a Esterrri d'Àneu. El pas del gel també és el responsable que algunes valls laterals hagin quedat penjades, i per aquesta raó hi ha fons de vall elevats respecte al curs principal del riu; seguint amb l'exemple de les Valls d'Àneu el poble de Planes de Son està just al mig d'una vall penjada.

Un altre fons de vall característic i certament diferenciat de la resta és la depressió de la Cerdanya o conca cerdana, que en realitat és una gran fossa d'origen tectònic enfonsada per falles orientades del nord-est al sud-oest i que talla obliquament la serralada pirinenca, per on discorre el riu Segre. El fons de vall de la Cerdanya representa les restes d'una antiga zona lacustre miocènica amb fèrtils argiles i margues que omplen el fons de la cubeta i, per tant, el riu no hi té problemes per excavar. Tot i que en aquesta part el Segre també té estrenyiments que es fan quan els límits de les parets muntanyoses d'una banda i altra intenten tocar-se. D'aquesta manera els congostos divideixen diferents planes independents, com l'Urgellet, una cubeta que es tanca al voltant de La Seu d'Urgell i que es separa de la Cerdanya per l'estret de Martinet, que forma el Baridà.

Malgrat que l'altitud mitjana de les zones amb fons de vall pugui fer suposar que hi fa menys fred que a les parts elevades, això només és així en alguns moments de l'any, sobretot a l'estiu, ja que, el fet que siguin zones còncaues afavoreix la presència de boires d'origen tèrmic i, per tant, les situacions d'inversió tèrmica sovintegen a la tardor i a l'hivern. Tal i com passa, per exemple, a la Conca de Tremp o en determinades parts de la Garona.

Un altre factor climàtic interessant és el fogony (o efecte Föhn) que és el responsable que les temperatures augmentin de forma sobtada a poblacions com Sort o Puigcerdà i el seu àmbit d'influència. D'aquesta manera alguns fons de vall, davant situacions d'inestabilitat al vessant nord, veuen com el fet de trobar-se a sotavent provoca que l'aire sec i escalfat ocasioni canvis sobtats, amb la temperatura que augmenta i la humitat que disminueix. L'orografia que envolta aquests fons de vall determina enormement les circulacions generals frontals, actuant en ocasions clarament de pantalla i impeding que la precipitació arribi al fons de vall. Per exemple, a la Cerdanya el clima és força sec i en moltes zones del Pallars les precipitacions mitjanes oscil·len entre 650 i 900 mm l'any, quantitats similars a la zona de Terrassa al Vallès Occidental.

D'aquí també que molta de la vegetació del fons de vall sigui clarament mediterrània i hi hagi alzinars a moltes solanes de l'àmbit d'estudi. No obstant això, aquest espai està afectat per una forta activitat humana que l'ha convertit en zona de conreus i l'ha adaptat a diferents necessitats agrícoles. Quan aquesta activitat ho ha permès, en els fons de vall també s'hi poden trobar diferents trams de vegetació de ribera amb espècies característiques com verns, àlbers, oms, etc. Val a dir, que en les zones de conreu és típica la silueta d'arbres, testimonis del passat forestal, on sovint destaquen els pollancre aïllats que donen al paisatge agrícola un aire particular.

L'aprofitament de les obertures fetes pels rius per dissenyar el traçat de les comunicacions rodades a partir de ben entrada la segona meitat del segle XX, caracteritza i permet l'establiment de les principals concentracions humanes a l'Alt Pirineu i a l'Aran. Per això, en l'actualitat, els paisatges del

fons de vall es caracteritzen per ser els àmbits per on discorren les principals vies de comunicació i on es concentren els nodes de serveis i activitats principals de tot l'àmbit. Amb l'arribada de la democràcia, la inversió en infraestructures principals ha anat encaminada a augmentar la velocitat mitjana de circulació i això ha fet que moltes de les carreteres antigues quedessin relegades als costats dels rius sense un ús clar. El soterrament i la construcció de túnels i variants s'està imposant de mica en mica. En aquest sentit, destaquen per damunt de la resta els eixos viaris al costat del Segre i la Noguera Pallaresa o els arranjaments en els túnels d'accés a la Val d'Aran o la zona del túnel del Cadí. Superada aquesta fase, en el paisatge actual s'estan millorant les relacions entre conques diferents i en aquest sentit les obres d'adreçament fetes a la conca de Tremp, entre el coll de Comiols i Tremp (C-1412b) i la prolongació cap a l'Alta Ribagorça (passant per la Pobla de Segur) per la N-260, són eixos viaris que en l'actualitat estan canviant i afectaran les relacions i els temps de desplaçament a l'Alt Pirineu i Aran.

Ara bé, malgrat aquests canvis en les estructures lineals, no s'ha d'oblidar el fet que el fons de vall és l'espai agrícola per excel·lència, el lloc on a partir de la segona meitat del segle XX hi han començat a créixer els nuclis de població que han concentrat la població que de mica en mica ha anat abandonat les poblacions aïllades de les valls laterals. Si no fos per les muntanyes que embolcallen els fons de vall de tot aquest àmbit, el paisatge actual es podria definir com bàsicament agrícola, sobretot vinculat a la ramaderia intensiva i no diferiria gens d'altres espais rurals catalans. Així, tal i com passa en una gran quantitat de ciutats petites i mitjanes catalanes, alguns polígons industrials han pres espai als antics conreus i ocupen els marges de les principals vies, tal i com passa per exemple al polígon industrial de Montferrer a les portes de La Seu d'Urgell. La majoria però, són incipients i no tenen una gran repercussió en el conjunt del territori, excepte per la substitució de la tipologia d'usos o la modificació de la façana urbana a l'entrada de les poblacions. Val a dir que, de forma general, les activitats industrials en aquest àmbit tenen un caràcter aïllat i sovint destaquen per la seva irrupció en la continuïtat urbana i per la necessitat espacial que tenen. En aquest sentit destaquen per damunt de la resta les serradores i les centrals hidroelèctriques, si es deixen de banda les activitats industrials vinculades a la producció de llet i/o formatges.

La xarxa urbana principal de l'Alt Pirineu i Aran la formen sobretot els diferents caps de comarca. En tots ells es pot distingir un primer nucli al voltant del qual han crescut diferents eixamples i nous barris de dubtosa continuïtat degut sobretot a les diferents fases de creixement que han resolt necessitats puntuals ocupant sense una previsió global i de futur els espais intersticials lliures de les perifèries (gasolineres, supermercats, estacions d'autobusos, etc.).

Les particularitats geogràfiques de les diferents implantacions urbanes han donat peu a realitats ben diverses que contrasten entre elles. Així, per exemple, el riu no sempre forma part del sistema urbà malgrat que totes aquestes urbs creixen al seu costat; això estructura el seus creixements urbans i l'absorció de nous usos. Tot i que no és el mateix un riu en una vall més o menys encaixada, com passa al voltant de Sort, al Pont de Suert o a Vielha, que un espai territorial molt més ampli, com té La Seu d'Urgell, Puigcerdà o, en menor mesura, Tremp. A La Seu d'Urgell, per exemple, el creixement es va

fer evitant el riu i el seus perills i només l'organització dels jocs olímpics de l'any 1992 va acostar el riu a la ciutat, integrant i absorbint una infraestructura esportiva.

En el paisatge actual, tampoc s'ha d'oblidar el paper que juga la frontera hispano-francesa en la conurbació dels fons de la vall generant noves zones comercials i de serveis. La demanda francesa, per exemple, a Puigcerdà o Les i Bossòst, era Baisha Val d'Aran, genera un públic potencial en busca de productes i serveis que presentin avantatges respecte el país d'origen (per exemple, tabac i alcohol per als francesos). A La Seu d'Urgell el contacte amb Andorra també ha provocat uns fluxos socials i comercials de captació de demanda andorrana (habitatge, residus, etc.) que han modificat la xarxa urbana.

A més, s'ha de tenir en compte que aquests nuclis que actualment han esdevingut claus per la seva capacitat de node de serveis, en origen van ser importants perquè van saber centralitzar l'organització d'uns paisatges agrícoles molt importants. Tremp i la conca, La Seu d'Urgell i tots els marges del Segre, Puigcerdà, etc., són casos en els que la ciutat es situa al voltant de grans zones de conreu

Figura 5.11. Els fons d'algunes valls de l'àmbit han experimentat grans transformacions degut als desenvolupaments urbanístics i industrials, de les vies de comunicació i dels aprofitaments hidroelèctrics dels cursos fluvials, com a Vielha i els seus entorns

que a la seva vegada permeten el desenvolupament de diferents nuclis urbans que es relacionen amb la capital constituint una xarxa urbana ben tramada. El mercat, la fira, el lloc d'intercanvi dels diferents productes tenia en aquestes capitals de comarca el seu pal de paller i per això en aquests teixits urbans el mercat i els carrers comercials tenen encara avui un pes molt específic. En l'actualitat les zones agrícoles més importants de l'Alt Pirineu i Aran encara es troben a la Conca de Tremp i als voltants de La Seu d'Urgell i Puigcerdà. Un fet amb clares implicacions paisatgístiques.

No obstant això, sense cap mena de dubte, la principal transformació d'aquest espai s'està produint a partir de l'aposta pel desenvolupament turístic, que està generant un conjunt d'emplaçaments urbanístics destinats a encabir un nombrós contingent de població. Així, han aflorat diferents noves urbanitzacions ocupant els voltants d'antics nuclis agrupats o espais de nova construcció en zones de bordes antigues, càmpings als marges dels rius, restaurants propers a les carreteres, alguna àrea comercial i també zones edificades amb camps de golf. Per altra banda, juntament amb el desenvolupament del sector turístic aquestes poblacions han necessitat els serveis de comunicació pertinents i per aquesta raó és habitual trobar en els nuclis de població grans estructures que agrupen antenes i repetidors per facilitar les comunicacions. Aquest ha estat, sens dubte, un dels canvis respecte l'antic espai agrícola i en l'actualitat destaca en la imatge del paisatge de fons de vall.

El fet que per la major part dels fons de vall de tot l'àmbit de l'Alt Pirineu i Aran transitin les principals vies de comunicació, la majoria de les quals creuen els principals nuclis de població i, que això es dugui a terme al costat del riu i en l'espai en el que es concentren les principals activitats econòmiques, fa que el sentit de la oïda jugui un paper important en la percepció del paisatge. Mentre que la vista, que potser és menys important des d'aquestes fondalades, ja que sempre són millors les observacions des dels punts elevats, en canvi, sí que determina la percepció d'una gran part de la societat que visita aquestes contrades. Per aquesta raó, la percepció del paisatge de fons de vall que es desprèn en visitar la zona s'estructura entorn a les poblacions i les seves característiques visuals i sonores particulars fonamentades en el patrimoni històric i natural: teulades de pissarra, arquitectura romànica, ramaderia bovina, un riu cabalós i l'aigua, prats verds, etc. Quan aquests espais de fons de vall han quedat aïllats dels cursos principals també han tingut un paper destacat en la representació de certs valors representatius de la tranquil·litat i el silenci i l'origen antic del lloc: «en aquesta vall es pot escoltar silenci» o «Catalunya té mil anys, Àreu ja hi era» diuen alguns cartells a l'entrada a la vall Ferrera.

Figura 5.12. Creixements urbanístics de baixa densitat al municipi de Prats i Sansor, a la Vall Cerdana